

Michel Foucault'da Söylem Analizi

Discourse Analysis in the Work of Michel Foucault

Yasin Şahin*

Öz

Bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: Michel Foucault'nun söylem (discourse) analizinin temel unsurlarını bulmak bu amaçlardan ilkinin oluşturmaktadır. İkinci olarak, bu söylem analizinin Foucault'nun iktidar, bilgi, toplumsal olgular ve tarihsel koşullar hakkındaki değerlendirmeleriyle ilişkisini ortaya koymak amaçlanmaktadır. Foucault'nun söylem analizi ve söylemsel pratikleri, iktidar biçimlerinin dönüşümünü açıklamaya ve anlamaya yönelik sosyolojik bir analiz niteliğindedir. Ayrıca söylem teorisinin dil teorileriyle bu bağlam çerçevesinde ayrıştırılıp, ayrı düşünülmesi gerekmektedir. Fakat toplumların kültürlerinin oluşumunda ya da dönüşümünde dil teorilerinin etkisi önem taşımaktadır. Foucault, iktidar/güç sistemlerini elinde bulunduranların politikalarında, entelektüelin işlevselliğini nasıl bir sosyal sermaye aracına dönüştürdüklerini ve kendi söylemsel pratiklerinde bu aracı nasıl kullandıklarının vurgusunu yapmaktadır. Foucault entelektüellerin, iktidar/güç sisteminin bir parçası olarak siyasi bir tutum aldıklarında, hakikati söyleme sorumluluğu yüklenmekten uzaklaştığına dikkat çekmektedir. Foucault, entelektüel sınıfın örtük iktidar ilişkileriyle ürettikleri "bilgi"yi, kitlelere söylemsel pratikler şeklinde aktarmalarına neden olduğunu belirtmektedir. Bu durum entelektüellerin hakikati söyleme rolünü işlevsiz hale dönüştürebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: söylem, bilgi, iktidar, kazıbilim, soybilim, benlik kuramı (etik), hakikat

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, (yasinsahin@sakarya.edu.tr)

Abstract

There are two main objectives of this article: the first one is to find the basic elements of Michel Foucault's analysis of discourse. Second one is to analyse this discourse in order to understand its relationship to his conceptions of power, knowledge, social facts and historical conditions. Foucault's analysis of discourse and discursive practices is thought as a sociological analysis that aims to explain and understand the transformation of forms of power. In addition, the discourse theory should be distinguished and considered separately in this context from the theories of language. But the influence of the theories of language is significant in the formation or transformation of the cultures of societies. Foucault emphasizes how the holders of power / power systems transform the intellectual functioning into a social capital and how they use it in their discursive practices in their politics. Foucault points out that the intellectuals have taken political stances as part of the power / power system, and have moved away from taking the responsibility of telling the truth. Foucault argues that the intellectual class transfers the "knowledge" they produced within the implicit power relations to the masses as discursive practices. This situation could disqualify the role of intellectuals ("as telling the truth").

Keywords: discourse, knowledge, power, archeology, genealogy, theory of self (ethics), truth

Giriş

Günümüzde farklı alanlarda yaşanan çeşitli sorunların derinlemesine bir çözümlemesini yapabilmek, modern ya da postmodern olarak nitelendirilen dünyaya yeni bir bakış açısı getirmek ve kavramların tekrar içinin ne ile doldurulduğunu ya da anlam dünyasının hangi söylemsel pratiklerle düzenlendiğini görebilmek adına Foucaultcu söylem analizi, kullanılabilecek başlıca yöntemlerden biridir. Foucault'nun çalışmalarında kuramsal açıdan bir bütünlük görmek güç olsa da çalışmaları incelendiğinde, düşünce yapısında söylemsel bir düzen olduğu genel olarak kabul görmektedir. Bundan hareketle bu çalışmada Foucault'nun söyleme yönelik kavramlaştırmalarının bir çözümlemesini yapabilmek amaçlanmaktadır.

Foucault, söylem yapılarını incelerken temelde iki yöntem kullanır: Bunlar kazıbilim ve soybilim (jeneoloji) ya da soykütük olarak adlandırılan yöntemlerdir. Foucault'nun kazıbilimi, Kant'tan beri egemen anlayışı oluşturan özne olarak insan tasarımını, merkezi konumdaki yerinden, olması gereken alana taşıma çabasının ürünüdür. Bu yöntem tek başına yetersiz kaldığından, Foucault, söylem dizgeleri arasında meydana gelen episteme değişimlerini, toplumsal iktidar yapılarının söylemsel olmayan pratiklerinde meydana gelen kesintilerle bağ kurarak açıklama yoluna gidebileceği soybilim yöntemini kullanmıştır. O'nun kazıbilimi söylemle ilgilenirken, buna karşın soybilim iktidar ve iktidar ilişkilerini çözümlemekle ilgilenmektedir. Kısacası onun söylem analizinin üçlü saç ayağını; bilgi sistemleri, iktidar biçimleri ve insanın kendi kendisiyle olan benlik kuramı oluşturmaktadır. Bunlar da sırasıyla arkeoloji, soybilim ve etik olarak kavramlaştırılabilir.

Bu kavramlaştırmalardan arkeoloji, tarihsel süreçler odağında söylemsel oluşumları mümkün kılarken, aynı zamanda epistemik alanlar ve onların içeriğini oluşturan teorilerin ortaya çıkmasına imkân verir. Bu teorilerin epistemik koşullarını, soybilim-iktidar ilişkileri bağlamındaki politik analizler oluşturmaktadır. Soybilim ise iktidar biçimlerinin analizi ve iktidarın mahiyetine yönelik bir araştırma olmayıp, iktidarın nerede olduğuna yönelik bir araştır-

mayı konu edinmektedir. Böylelikle Foucault, iktidarın etki alanlarının incelenmesi gerektiği konusuna dikkat çekmektedir.

Söylem Analizi

“Düşünce” süreç içerisinde “söylem” halini alır; bir dünya tasavvuru oluşturan ve söken şeydir söylem. Bir bakıma söylemin “ontolojik” ve “ontojenetik” bir işlevselliği vardır. Söylem taşıyıcıları dünyadaki ideolojik yapıları değiştirmek üzere kendilerine alan açabilirler (Megill, 2012: 408). Söylem yalnızca kavgaları, yasakları veya baskı sistemlerini değil, sahip olunmak istenen erki de içerir.

Söylem, bizim hali hazırda kendimizin içinde bulunduğu durumun ifadesidir. Şeyleri ortaya koymanın veya açıklamanın bütün yol ve tarzlarına söylem denir (Megill, 2012: 274). Söylem çözümlemesinin üç özelliği vardır: Sosyal olması ilk özelliğidir; söylemin sosyal yönü, kelimeler ve anlamların nerede, kim tarafından, nasıl ve kim için ya da ne için kullanıldıklarına bağlıdır. Sosyal ve kuramsal yapılar kelimelerin anlamlarını değiştirebilme özelliğindedirler. Bu olgu evrensel söylemin oluşmasına izin vermez. İkinci özelliği ise, birbiriyle zıt farklı söylemler vardır. Üçüncü olarak, söylemler arasında karşıtlıklar olabileceği gibi bir hiyerarşi içinde de olabilirler. Söylemler iktidar biçimi, çatışma ve hiyerarşi olgularıyla ilgilidir. Söylemlerin üretilmesi ve iktidar kullanımı arasındaki kuramsal bağ sebebiyle, söylem analizi için iktidar kavramı önemlidir. Söylem ve iktidar birbiriyle çoğu zaman iç içe bir birliktelik halinde olduğu için, bazı kuramsal tanımlamalarda benzer şeyler olarak ele alındığı görülmektedir (Punch, 2011: 216).

J. C. Alexander (2008: 33), sosyal bilimlerde tek bir söylem değil, çeşitli söylemler olduğunu ve bu söylemlerin, Foucault'nun çalışmalarında vurguladığı haliyle gücün/iktidarın meşrulaştırılmasıyla yakından ilişkili olmadığını ileri sürmektedir. Alexander, sosyal bilimsel söylemlerin hakikate ulaşmayı hedeflediklerini, ayrıca bu söylemlerin, hakikatin mahiyeti ve ona nasıl yaklaşılabileceği konusunda rasyonel şartları gerektirdiğini ifade etmektedir. Alexander'ın Foucaultcu yaklaşımı eleştirdiği ve sosyal bilimlerdeki söylemleri politik kaygılar, beklentiler ya da ilişkilerden ba-

ğimsız şekilde ele aldığı bu değerlendirmeler eleştiriye son derece açıktır. Örneğin siyaset biliminde ortaya atılan F. Fukuyama'ya ait "tarihin sonu" ve S. Huntington'un "medeniyetler çatışması" tezlerinde yaptıkları analizi, saf bilimsel söylemler olarak değerlendirmek mümkün değildir. Yine örneğin, E. Said'in Foucaultcu yaklaşımdan esinlenerek ortaya koyduğu haliyle,¹ oryantalizm disiplini altında yapılan çalışmaların çoğundaki söylemsel yaklaşımları da saf bilimsel söylemler olarak görmek mümkün değildir.

Bir söylemsel pratik, çoğu zaman çeşitli bilim dallarını ya da disiplinlerini bir araya toplar ya da birtakım yeni bilim dallarının oluşumunu sağlayabilir. Bunun yanı sıra söylemsel pratiklerin iktidarla ilişkisi vardır. Foucault'nun söylem teorisi, bir ikinci unsura daha sahiptir: Bilginin bir güç/iktidar bağlamının olduğunu bir tez olarak ileri sürmektedir. Onun için güç/iktidar-bilgi üçlüsünün, özellikle siyasi bir faktör taşıdığı görülmektedir. Foucault bu sebeple söylem teorisini, dil-yönelimli teorilerden ayrı düşünmemiz gerektiğini vurgular.

Politik söylemin ve biyo-politiğin, iktidar biçimleriyle ve entelektüeller arasında her zaman bir söylem tezi oluşturduğu söylenebilir. Bu biyopolitikte entelektüellerin işlevsel olarak aldığı bazı rolleri vardır. Foucault entelektüelin siyasileşmesinin birtakım sorunlar oluşturacağını, ancak hakikati söyleme sorumluluğu yüklenen entelektüellerin kendisinin de iktidar sisteminin bir parçası olduklarına dikkat çekip, onların "bilincin" ve söylemin failleri oldukları düşüncesinin, bu sistemin bir parçası konumunda zorunlu olarak bulduklarını söylemektedir.

Foucault'ya göre (2011: 13-40), entelektüelin hakikati söylemek için nerede konumlandığı çok önemli değildir. Entelektüelin daha çok rolü; "bilginin", "hakikatin", "bilincin" ve "söylemin" oluşturduğu sistemdeki iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem de aracı olduğu yerde bir mücadele göstermektedir.

Foucault'ya göre söylemin denetim ve sınırlama usulleri vardır. Bu usuller 3 kademe incelenebilir. Bunlar dışsal denetim-sınır-

1 Said'in bu çalışması için bkz. Said (1982).

lama usulleri, içsel denetim-sınırlama usulleri ve son olarak ise; söylemin ortaya çıkışlarında oluşan raslantısallığı engellemeden, belirli kurallar çerçevesinde, onları söyleyen bireyleri birtakım kurallara uymaya zorlayarak ve böylece her önüne gelenin ulaşmasına imkân vermektedir. Foucault'nun söyleminin hem öznesini hem de nesnesini oluşturan dil ve metin çalışmaları da bir merkez oluşturacak niteliktedir. Bilimsel söylemin nesnesi ona göre insandır (Foucault, 1987: 23).

Söylem çözümlemesinin çeşitli usulleri vardır. Foucault'nun söylem analizinde ilk olarak inceleyeceğimiz dışsal usuller ya da dışlama usulleridir. Dışlama usulleri kendi içinde; yasaklanmış söz, deliliğin paylaşımı ve doğruluk istenci olmak üzere üçe ayrılmaktadır: Bu kavramlaştırmayla onun anlatmaya çalıştığı şey, bireyin ya da toplumun, her şeyden söz edebilmesinin, her şeyi söyleme hakkının olmasının imkânı olmadığıdır. Burada, kendi kendini değiştirmeye ara vermeksizin, birbirini kesen, birbirini güçlendiren veya dengeleyen, karmaşık bir parmaklık oluşturmuş üç türlü yasağın işleyişiyle karşılaşmak olasıdır. Yasağın işleyiş biçiminde bu parmaklığın en dar olduğu, kara deliklerin çoğaldığı bölgeler siyaset ve cinsellikle ilgili söylem biçimleridir (Foucault, 1987: 23-32).

Akıl ve delilik arasındaki karşıtlık dikkate alındığında, Ortaçağın karanlığından bu yana deli, söylemin diğer insanlar gibi yayılmasına imkân bulunmayan özellikteki kişiyi temsil eder. Bu çağda deli, adalet önünde bir değer ifade etmediği gibi, delinin divaneliğinin söylediklerinden anlaşılabilirliğini ve bunun bir söylem tarzını ifade etmeyeceği bu çağda görülmektedir. Foucault'nun dışlama usullerinden en çok üzerinde odaklandığı doğruluk istenci, diğerleri gibi kurumsal bir desteğe sahiptir. Doğruluk istenci, diğer söylemler üzerinde bir tür baskı gücü ve uygulama eğilimi gösterebilmektedir. Söylemin maruz kaldığı dışlama sistemlerinden doğruluk istenci, Yunanlılardan beri arzuya karşılık verenin veya erki kullananın söylemini oluşturmuyorsa, o halde bu doğru söylemde, bu sistemde doğruluk istenci perspektifinde söz konusu olan arzu ve iktidar olabilmektedir. İktidar ve arzudan sıyrılmış doğru söylem, onda oluşmuş doğruluk istencini tanıyamaz. Ay-

rica doğruluk istencinde, peşinde olunan doğruluk onu mutlaka maskeleyemeye çalışabilmektedir (Foucault, 1987: 28-31). Doğruluk istencini bilgi ve iktidar bağlamında değerlendirmek de mümkün gözükmemektedir. Foucault, iktidarın gücünü koruması için söylemlere ihtiyacı olduğunu açıklamış ve bu bağlamda bilgi-iktidar ilişkisi üzerinde durmuştur. Ayrıca bilginin kullanım biçimleri, konjonktürel olarak iktidar olgusuyla da değişime uğrayabilmektedir. Doğruluk rejimi kavramının kendisi dahi, doğruluk denen ölçütün hep tarihsel olarak değişen, fakat normalleştirici etkileri sabit kalan iktidar ilişkileri ile birlikte işlevsel bir yönünün olduğunu akla getirebilmektedir (Deveci, 1999: 28). Foucault, söylemin teorik bir oluşum olduğu kadar düzenlenmiş bir toplumsal pratik oluşturduğunu, bu yüzden bilgiyi olduğu kadar/iktidarı da içerdiğini, bu sebeple belirli bir söylemin sınırları içinde somutlaşmış kategorilerin yalnızca bilgiyi değil, aynı zamanda gücü/iktidarı da oluşturduğunu düşünür (Urhan, 2010: 15).

Yeniden söylemin denetim ve sınırlama usullerine dönecek olursak, Foucault'ya göre; ikinci kademede inceleyeceğimiz içsel unsurları üçe ayırabiliriz. Bunlar sırasıyla yorum, yazar ve disiplinlerdir. Yorum, bir toplumun kültür sistemi içerisinde dini ya da hukuki metinlerden oluşabileceği gibi, edebi metinler ve bir ölçüye kadar da bilimsel metinlerden oluşabilmektedir. Bir tek ve aynı yapıt, aynı anda birbirinden ayrı söylem biçimlerine imkân verebilir. Yorumun tek rolü, kullanılan yöntemler hangileri olursa olsun, nihayetinde orada telaffuz edilmiş olanı söylemekten öteye geçememektedir. Yorum, söylemdeki raslantısallığı, onu işlevsel bir biçime getirerek de engelleyebilir. Söylemin içini boşaltmada belli bir noktaya değin yazar grubu da dikkat çekici özellikler taşımaktadır. Bir metni telaffuz etmiş ya da yazmış olan, söylemin birleştirme kuralı olarak anlamların bir bütün ve köken itibarıyla, tutarlılıklarının kaynağı olarak yazar ele alınabilir. Bilimsel söylemin düzeninde, bir yazara atıf yapmanın, doğrunun bir göstergesini oluşturabileceği düşünülmektedir. Yorum, söylemin düzenini, söylemin rastlantısallığını, *tekrar*'ın ve *aynı*'nın biçimini taşıyan bir benzerliği kullanarak sınırlayabilmektedir. Yazar ilkesi ise, bu aynı rastlantıyı kişiselliğin ve benin biçimini barındıran bir aynılığı kullanarak sınırlayabilmektedir. Disiplinlere gelecek olursak,

onların örgütlenmiş biçimi yorum ve yazar ilkelerine karşı çıkışla kendi varoluşunu gerçekleştirebilmektedir. Disiplin bir nesnel alanı olarak, teorik ve doğru şekilde kabul edilen önermeler bütünlüğünde, ilkeler ve tanımları, teknikler ve araçlar işleyişi biçiminde tanımlamak mümkündür. Bu tanımlamayla, anlamı veya gerçekliği, onlardan yararlanmak isteyen ve yararlanabilecek herkesin kullanımına sunulmuş vaziyette, ortak bir sistem oluşturmuştur (Foucault, 1987: 32-37). Söylemleri denetlemeye imkân veren üçüncü usul ise; söylemin ortaya çıkışlarında oluşan raslantısallığı engellemeden, belirli şartlar çerçevesinden, onları söyleyen kişileri birtakım kurallara uymaya zorlayarak ve böylece her önüne gelenin ulaşmasına imkân tanımamaktır. Dini, hukuki, tıbbi söylemler, bir bölümüyle siyasi nitelik taşıyanlar, konuşan özneler için hem farklı özellikler hem de kararlaştırılmış roller saptayan bir ayinselliğin farklı şekilde devrede oluşundan ayrı olarak düşünülemezler (Foucault, 1987: 41-43).

Foucault'nun çalışmalarında bir merkez oluşturmak güç olmakla birlikte sosyal bilimlerin alanında en önemli teorilerini söylem analizi oluşturmaktadır. Şayet Foucault'nun eserlerinde bir merkez var ise, bu merkez metinler ve dildir. Foucault'nun, söylemin hem özneleri hem de nesnelere oluşturduğu tezinin, onun sosyal teoriye yaptığı en önemli katkı olduğu öne sürülebilir. Pozitivizmin eleştirmenleri hem doğa bilimlerinde hem de sosyal bilimlerde bilimsel söylemin analizinin nesnelere ortaya çıkardığı sonucuna varmışlarsa da, Foucault'nun katkısı, aynı zamanda, bilimsel söylemin öznelerini özellikle de 'insan' özneyi nasıl oluşturduğunu da açıklamak olmuştur. Foucault'nun söylem analizi, anlamın incelenmesinin bir yazarda merkezileşemeyeceği hipoteziyle başlar. Gadamer gibi Foucault da metnin bizzat kendisiyle alâkadar olur. O metnin kullandığı kategorileri biçimlendiren apriorileri keşfetmeye çalışır (Hekman, 1999: 226).

Normal bilimsel tartışma biçimleri, daha disiplinli bir yapıda, belirli empirik verilere dayanan, tümevarımsal ve tümdengelimsel mantığa, genel yasalarla açıklamaya ve bu yasaların doğrulanabileceği ve yanlışlanabileceği metotlara dayanır. Söylem ile, bilimsel tartışmalardan daha genel ve daha spekülâtif argüman biçimleri-

ni ortaya koymaya çalışılmaktadır. Söylem, bilimsel varsayımlardan farklı olarak argümanlarla bir konuyu ortaya koymaya çalışır. Onun kendini oluşturma biçimi, mantıksal bütünlük, yorumlama kabiliyeti, değer-ilişkisi, ifade gücü ve argümanın dokusu gibi niteliklere dayanır. Foucault salt empirik, tümevarımsal statüleri yerinden etmek için, entelektüel, bilimsel ve siyasal pratikleri 'söylemler' olarak tanımlar (Alexander, 2008: 32-33). Bunun yanı sıra söylemin farklı bir takım türevlerini tanımlama biçimlerinden de oluştuğunu söylemek mümkündür.

Foucault'nun çalışmalarında söylem, arkeoloji, soybilim ve etik çok önemli çözümleme biçimleridir. Bu çözümleme biçimleri modern söylemsel pratiğin çerçevesini oluşturmaktadır. Ayrıca bu çözümleme biçimleri insanın toplum içerisinde işlev ve konumunu bulma denemesi olarak tanımlanabilir. Diğer yandan söylem nosyonu episteme kadar önemlidir. Doğrusu, söylem, Foucault'nun bütün yapıtlarında sıklıkla kullandığı önemli bir anahtar terimdir (Tekelioğlu, 1999: 83). Foucault'nun söylem analizinde arkeolojik çözümleme önemli bir yer tutmaktadır:

"Arkeolojik çözümleme, söylemleri ortaya çıkarır ve onları betimler. Bu belirginleştirme ve betimleme arkeolojik çözümlemenin söylemsel oluşumları birbiriyle karşılaştırması, buldukları ortak zamanın içinde onları birbirinin karşısına koyması, aynı zamanda içerisinde bulunmayanlardan ayırt etmesi, onları söylemsel olmayan pratiklerle ilişkiye sokması demektir. Biyoloji, ekonomi ve filolojiyle ilgili söylemler arkeolojik çözümlemenin konusunu oluşturduklarından, bu durum, kuramsal bir alanı; olayların, pratiklerin, siyasi kararların bir toplamını; demografik istikrarsızlıkların, yardım tekniklerinin, işçi ihtiyaçlarının, farklı işsizlik düzeylerinin belirlediği bir ekonomik süreçler zincirini betimlemek içindir" (Urhan, 2013: 35-34).

Soybilim ise iktidar biçimlerinin analizi ve iktidarın mahiyetine yönelik bir araştırma olmayıp, iktidarın nerede olduğuna yönelik bir araştırmayı konu edinmektedir. Urhan'a göre; Foucault soybilimi, gerçekte yeni bir iktidar teorisi oluşturmayan, fakat modern toplumlarda ortaya çıkan yeni sorunlara farklı bir yaklaşım biçimi getiren iktidarın incelenmesi için bazı genel kuralları tanımlamak

için kullanmıştır. Arkeoloji söylemsel pratiklerin seviyesini ispatlamaya ve bu pratiklerin ortaya çıkması ve dönüşmesine ilişkin kurallar bütününe ortaya koymaya çalıştığı halde soybilim, söylemsel pratiklere uygun olan iktidar güçlerine ve ilişki biçimlerine bağlanabilmektedir. Foucault'nun kullandığı üçüncü çözümleme biçimi olan etik ise, insanın kendisiyle ilişkisinin incelenmesidir (Urhan, 2000: 11). Etik ile ilgili düşünceleri *Cinselliğin Tarihi* başlıklı eserinde *benin* iktidarın tahakkümü altında oluşu, fakat iktidarın *ben* üzerindeki tezinin kendi dışından değil, belirleyici unsurun bedeninin kendi içinden gelmesi olgusudur. Bir diğer ifadeyle *benlik teknolojilerinin* oluşumuna imkân veren bir durumdur.

Foucault'ya göre (2014: 222), söylemin toplumsal sorunlarla epistemolojik olarak da bağı bulunmaktadır. Onun söylem çözümlemesinde; Epistemenin bu noktada tanımlanması birçok temel argümanı ortaya koymakta önemlidir. Episteme tüketilemez bir alanı oluşturur ve bu alanın kapatılması zordur; onun bir dönemin tüm bilgilerinin kendisine bağlı olduğu postülatlar sistemini tekrardan oluşturmak gibi bir amacı yoktur; fakat sonsuz bir ilişkiler alanını baştan sona tamamlamaya gayret eden özelliği vardır. Episteme; bilimler, epistemolojik biçimler, pozitiflikler ve söylemsel pratikler arasındaki ilişkilerin toplamı olarak, belirli bir anda kendini söyleme dayatan çelişkiler ve sınırlamalar alanını oluşturur ve bu yönüyle söylemsel pratiklerin pozitifliği içinde, epistemolojik yapıların ve bilimlerin ontolojik yapısını oluşturan şeydir.

Söylemsel Pratikler ve Söylemin İktidarla İlişkisi

Söylemsel pratiklerin sınırları kimi zaman bilimlerin sınırlarıyla geçici olarak çakışsa da bilimler ya da bilim dalları diye adlandırılan şeyle de denk düşmezler. Bir söylemsel pratik, çoğu zaman çeşitli bilim dallarını ya da bilimleri bir araya toplamaktadır. Ayrıca söylemsel pratik, birtakım bilim dalları veya bilimleri boydan boya geçer ve bunların birçok bölümünü, kimi zaman göze çarpmaz bir birlik içinde gruplaştırır. Söylemsel pratiklerin çeşitli üretim biçimleri vardır. Foucault'ya göre (1987: 23); "söylemin üretimi, her toplumda, görevleri onun gücünü ve tehlikelerini önlemek, belirsiz olgularını dizginlemek, ağır, korkulu maddili-

ğini savuşturmak olan bir takım yollarla, hem denetlenmiş hem ayıklanmış, hem de örgütlenmiş ve yeniden paylaştırılmıştır”.

Söylemsel pratikler, saf söylem üretim biçimleri değildir. Bu pratikler, teknik bütünlerde, kurumlarda, davranış şemalarında, iletişim ve yayın tiplerinde, bu pratikleri kabul ettiren ve sürdüren pedagojik formlarda ortaya çıkıp söylemi somutlaştırır. Bir söylemsel pratiğin dönüşümü çoğunlukla çok karmaşık bir değişimler topluluğuna bağlıdır. Bu değişimler, söylemsel pratiğin dışında (üretim formlarında, toplumsal ilişkilerde, siyasal kurumlarda, kavramların içinin boşaltılıp yeniden doldurulmasında, öteki söylemsel pratiklerde, bilgilerin toplanıp bir araya getirilmesinde) ortaya çıkabilir. Ama söylemsel pratikler, bunları kesin bir sonuç olarak değil, kendi yapısal bütüncülüğünü koruyan bir etki ve kendini belirleyen şeye oranla besbelli bir işlevler topluluğu olarak bağlıdır (Foucault, 1992: 43-44). Söylem, 'toplumsal içinde' kurucu bir pratik olarak, doğrudan dili çağrıştırmaz, dil anlamına gelmez. Bunun aksine bir isme ve bundan da önemlisi kendinin de bir pratiği olan dil tarafından dokunan karmaşık bir pratikler kümesinin öznesine karşılık gelir.

Genelde söylem ve özel olarak da bilimsel söylem, değişik düzeylerde ve değişik yöntemlerle yaklaşabileceğimiz ve yaklaşmamız gereken çok karmaşık bir gerçekliktir. Bununla beraber bilimsel söylem, gözlem yapan özneye mutlak bir öncelik veren, bir eylem kurucu bir yol atfeden, kendi bakış açısını tarihselliğin merkezine yerleştiren-kısaca aşkın bir bilince yol açan- (geniş anlamıyla fenomenolojik yaklaşım olarak adlandırılabilir) yaklaşımdır. Foucault, bilimsel söylemin tarihsel çözümlemesinin, son kerte de bilen öznenin bir kuramını değil, ancak 'söylemsel pratiğin' bir kuramına tabi olmasını gerektiğini düşünür (Tekelioğlu, 1999: 83). Foucault, Avrupa merkezci tarih okuması üzerinden yaptığı değerlendirmede, söylemsel oluşumların temelinde özellikle dilin önemli bir konumunun olduğuna dikkat çekmektedir. Ona göre (2001: 81), on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda dilin kendine özgü varoluşu, dünyanın içine yazılı olma konusundaki eski sağlamlığı, temsilin işleyişi içinde erimişlerdi ve her dil söylem olarak bir değere sahipti. Dil sanatı, göstergesel yönüyle, hem bir

şeyi işaret etmek hem de işaretleri bir şeyin etrafında düzene sokmaktadır. Ellul (1998: 189), sözün hakikatle olan ilişkisinin, dille gerçeklik arasındaki ilişkiyi sınırlamak için bizi dışarıda bıraktığını belirtmektedir.

Toplumsalın söylemlerindeki Foucaultcu özne, tamamen söylemseldir. Bu noktada insan, tam da bu söylemlerdeki taktiklerin, stratejilerin ve programların öznesidir. Foucault'nun öznesi sadece söylemlerde vardır, ama kurucu bir unsur olarak değil, söylemler aracılığıyla kurulmanın bir unsuru olarak vardır. Bu öznelerin tarihi aynı zamanda söylemlerin tarihleriyle de ilişkilidir. İşte bu nedenle modern özne, tarihsel yerine kendine has ve dolayısıyla da sadece bizim modernliğimizde anlamlıdır (Tekelioğlu, 1999: 83-84).

Foucault, çok özel söylem örneklerini ve söylemlerin yegâne öznelerini, kullandıkları söylemden önce var olmayan öznelerini keşfetme yöntemlerinin analizini yaparken, söylemin sosyal pratiklerinin oluşmasının önünü açmıştır. Metodolojik bir anlamda Foucault, diğer post-pozitivist seleflerine karşı yeni bir sosyal teoriyi oluşturma girişiminde bulunan biri olarak değil, daha çok, sosyal pratiğin somut sorunlarıyla alâkadar biri olarak tanımlanabilir (Hekman, 1999: 226). Sosyal pratiğin somut olan problemleri genelde iktidarla ilişkili olarak değerlendirilmiştir. Megill (1998: 367), Foucault'da söylemsel oluşumların iktidarla bağlantılı bir yapı içinde olup, bilgi türleri bakımında bir yer oluşturduğunu düşünmektedir. Bunu Foucault şu sözleriyle açıklar: iktidar her yerde hazır ve nazırdır. Gücün/iktidarın, sosyolojik ve tarihsel süreç içerisinde toplumsal refleksleri ve bireysel tutumları dikkate alarak, siyaset üzerinden ideolojik ve düşünsel bir üretim ilişkileri bağlamında bilgiyi söylemsel bir pratik olarak toplumları yönetebilmek adına somutlaştırabildiğini görebiliriz. Böylelikle bilgi söylemler üzerinden her an yenilenebilmekte ya da dönüştürülebilmektedir.

Foucault'nun söylem teorisinde tespit ettiği önemli bir unsur, bilginin bir güç/iktidar ilişkisi barındırdığı yönündedir. Foucault, söylemin düzenlenmiş sosyal pratiklerin yansıma biçimi olduğunu ve bu yüzden bilgiyi olduğu kadar gücü/iktidarı da barındır-

diğını öne sürmektedir. Bilgi ile güç/iktidar, tarihi içine alma pratikleri içerisinde kaynaşırlar. Bundan dolayı Foucaultcu bilgi-iktidar analizi, özellikle politik bir esas taşıdığı için, söylem teorisini, dil-yönelimli teorilerden (Gadamer'inki dâhil) farklı bir şekilde ela alır. Belirli bir söylem çerçevesi dâhilinde cisimleşmiş kategorilerin yalnızca bilgiyi değil, aynı zamanda gücü/iktidarı da biçimlendirdiği tezi, Foucault'nun öncülük ettiği bir yaklaşımdır (Hekman, 1999: 226-227). Bilgi-iktidar ilişkisi analizinde, iktidarın görünmeyen bir şekilde bireyin hayatının tüm kesitlerine yerleştiğini ifade eden Foucault, bunun bilimsel disiplinler sayesinde toplum içerisinde var olan çeşitli kurumlar üzerinden yapıldığı tezini öne sürmektedir.

Foucault'nun felsefesinin özü, modern toplumlardaki beşeri bilimlerin bireyleri denetleme ve disiplin altına alma tarzlarını eleştirmeye dayanmaktadır. Çünkü bu bilimlerin oluşturduğu normlar her seferinde yeni bir iktidar rejimini kurumsallaştırmaktadır. Aile, okul, mahkeme, hastane, kışla, işyeri, gibi kurumlarda beşeri bilimler, kendi normallik ölçütlerini tanımlayarak, bu anormallığı kurumsallaştırmanın akabinde bunu bize hayat tarzı olarak sunarlar. Foucault'ya göre disiplinler, insani çeşitliliği bir düzen dâhilinde çalışan birtakım tekniklerdir (Bayram, 1997: 33).

Aslında disiplinlerin kendi oluşturdukları söylem biçimleri vardır. Bilgi aygıtları, bilgiyi ve çok çeşitli bilgi alanını oluştururlar. Disiplinler bu bilgi oluşturma aygıtları düzeni yapısında farklı niteliklerde, çeşitli söylemlerin taşıyıcısı rolünü üstlenirler. Disiplin söylemi yasanın söylemine yabancıdır; bu yüzden disiplinler, kural söylemi olan, aynı zamanda hükümlerden türetilen hukuksal normların söylemi olamayacak bir söylem yapısında barındırır. Bu yapıdaki söylem biçimi doğal bir normu yansıtır (Foucault, 2011: 114). İktidar kurumlar vasıtasıyla söylemin denetleme biçimlerini etkilemektedir.

Bir denetleme kurumu olarak kilise, çocukları baskı altında tutar ve sözcelerin niteliklerinin ortaya çıkmamasına çalışır. Kilise itiraf yöntemlerini günümüze kadar Avrupa'da korumuş ve kilise iktidarı, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren tam anlamıyla devlet iktidarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm kilise iktidarının yok olma-

sı demek değildir. İktidar, insanları konuşturarak yeniden üretir. Hükümet ve devlet insanların daha üretici olmalarını sağlamak için onların hayatlarını kontrol etmeye yarayan bir biyopolitik geliştirir (Akay, 2000: 30). Bu biyopolitikte entelektüellerin rolü oldukça etkili olabilmektedir. İktidar sistemi ve entelektüeller arasında her zaman bir söylem biçimi oluşabilmektedir.

Foucault, entelektüelin siyasileşmesine dikkat çekerek, hakikati söyleme sorumluluğu yüklenen entelektüellerin kendisinin de iktidar sisteminin bir parçası olduğunu belirtmektedir. Entelektüellerin bilincin ve söylemin faileri olduklarında bu sistemin bir parçası olma özelliği taşıdıklarını söylemektedir. Foucault'ya göre, kitlelerin (hakikati) bilmek için entelektüele ihtiyaçları yoktur. Bu konuda sorun; hakikati bilmeme sorunu olmayıp, bu tür bir söylemi ve bilgiyi engelleyen, yasaklayan ve geçersiz kılan iktidar sistemi ile ilgilidir. Tam da böyle bir ortamda Foucault'ya göre entelektüelin rolü, herkes hakkındaki ifade bulamamış hakikati söylemek için "biraz öne veya biraz yana" çıkmak değildir; entelektüelin daha çok rolü, "bilginin", "hakikatin", "bilincin" ve "söylemin" oluşturduğu düzendeki iktidar biçimlerine karşı, bu biçimlerin hem nesnesi hem de aracı olduğu yerde mücadele etmektir (Foucault, 2011: 31). Hakikati bilme istencine talip olan entelektüeller, hakikatin üzerini örtmeye yeltenenlere karşı yapılması gereken şuurlu ve vicdanlı bir direnişle, toplumsal ve siyasal işlevlerini gerçekleştirerek sorumluluklarını yerine getirmeye çalışmalıdırlar.

Sonuç

Foucault'nun söylem teorisi ve söylemsel pratikleri birtakım bilim dallarını oluşturabilmektedir. Bunun yanı sıra söylemsel pratiklerin iktidarla ilişkisi vardır. Ayrıca o bilginin bir güç/iktidar ilişkisi barındırdığını özellikle vurgulamıştır. Foucault, güç/iktidar-bilgi ilişkisinin, özellikle siyasi bir eğilim taşıdığını düşünmektedir. Söylem teorisinin bu sebeplerden dolayı dil teorisinden ayrı düşünmek gerektiğini söylemektedir. Buna karşın yine metin incelemelerinde dilin kültürle olan ilişkisi bağlamında dile yönelik teorilere vurgu yapmaktadır.

Foucault, siyasal söylemin ve biyo-politiğin, iktidar biçimleriyle ve entelektüeller arasında her zaman bir söylem tezi oluşturduğunu söylemektedir. Biyopolitikle entelektüellerin işlevsel olarak aldığı önemli rolleri olduğu kanaatinde. Foucault entelektüelin siyasileşmesinin birtakım problemleri gündeme getireceğini düşünmektedir. Bu konuda hakikati söyleme rolü yüklenen entelektüellerin bizzat kendilerinin her şeyden önce iktidar sisteminin bir parçası olduklarını belirten Foucault, kitlelere sunulmak üzere hakikat olarak üretilen “bilgi”deki örtük iktidar ilişkisine dikkat çekmektedir. İktidarın görünmeyen bir şekilde bireyin hayatının tüm kesitlerine yerleştiğini ifade eden Foucault, bunun toplum içerisinde var olan çeşitli kurumlar sayesinde söylemsel birtakım pratiklerle yapıldığını açıklamaktadır. İktidarın güçlü olmasının yolunu açan olgu aynı zamanda onun saldırıya maruz kalmasının nedeni de olabilmektedir.

Devletler söylem odaklarını ve söylemsel pratiklerini, kamu kurumları vasıtasıyla toplumlar üzerinde uygulama biçimlerini oluşturmaktadırlar. Bu kurumlar dünyanın aldığı yeni hâkim düşünce yapısına göre ve devletlerin hükümetlere verdiği yetki çerçevesinde siyasi bir takım etkilerle dönüşüme uğratılabilmektedir. Gerekliğinde bireyler üzerinden sosyal medya araçları, anket vb. şekillerde toplumun asgari düzeyde kültür ve istekleri doğrultusunda algı yönetimi sağlanarak disiplinler, söylemsel denetimler ve sınırlama usulleri bir şekilde oluşturulabilmektedir. Bu toplumsal denetim usulleri çift yönlüdür. Bir yönüyle iktidarlar topluma yön verirken, diğer yönüyle iktidarın söylemini de oluşturan toplumdur diyebiliriz. Bu iki yönlü etkileşimin sonucunda, söylemsel disiplin pratikleri oluşmaktadır. Dünya üzerindeki hâkim ideolojiler, söylemsel pratiklerini, geleneksel ve örfi bir biçimde her toplumun kendine özgü kültürüyle yaymaya çalışmaktadırlar. Ayrıca söylemsel pratikler söylemin düzeni içinde kendine has bir sistem geliştirmiştir. Bu sisteme tabi olmak Foucault'ya göre bir tür kulluk biçimini oluşturmaktadır.

Kaynaklar

- ALEXANDER, Jeffrey C. , (2008). “Klasiklerin Merkeziliği”, *Sosyal Teori ve Sosyoloji: Klasikler ve Ötesi*, ed. Stephen P. Turner, Çev. Osman Baş, İstanbul: Küre Yayınları, s.27-46.
- AKAY, Ali, (2000). Michel Foucault'da İktidar ve Direnme Odakları, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- BAYRAM A. Kemal (1997). Michel Foucault' nun İktidar Olgusu, Dokuz Eylül Üniversitesi S.B.E, İzmir.
- DEVECİ, Cem (1999). “Foucault'nun İktidar Kavramlaştırılmasında Siyasal Boyutun Ayrıştırılmazlığı”, *Söylem Üstüne Söylem*, Doğu Batı Dergisi II. Baskı, Sayı:9, Ankara, s.23-39.
- ELLUL, Jaques, (1998). Sözün Düşüşü, Çeviren: Hüsamettin Arslan, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel, (1987). Söylemin Düzeni, Çev. Turhan Ilgaz, Hil Yayınları, İstanbul
- FOUCAULT, Michel, (2014). Bilginin Arkeolojisi, Çev. Veli Urhan, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- FOUCAULT, Michel, (1992). Hapishanenin Doğuşu, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara.
- FOUCAULT, Michel, (2001). Kelimeler ve Şeyler, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitapevi, Ankara.
- FOUCAULT, Michel (2011), Entelektüelin Siyasi İşlevi Seçme Yazılar 1, Çev. , Işık Ergüden-Osman Akınhay- Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- HEKMAN, Susan, (1999). Bilgi Sosyolojisi ve Hermeneutik, Çev. Hüsamettin Arslan-Bekir Balkız, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- MEGİLL, Allan, (2012). Aşırılığın Peygamberleri: Nietzsche, Heidegger, Foucault, Derrida, Çev. Tuncay Birkan, Say Yayınları, İstanbul.
- PUNCH K., Keith, (2011). Sosyal Araştırmalara Giriş: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar, Çev. Dursun Bayrak, H. Bader Arslan, Zeynep Akyüz, Siyasal Kitapevi, Ankara.

- SAID, Edward W., (1982). Oryantalizm (Doğubilim) Sömürgeciliğin Keşif Kolu, Çev. Nezih Uzel, Pınar Yayınları, İstanbul.
- TEKELİOĞLU, Orhan, (1999). Michel Foucault ve Sosyolojisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- URHAN, Veli (2013). Michel Foucault ve Düşünce Sistemleri Tarihi (Arkeoloji, Soykütüğü ve Etik), Say Yayınları, İstanbul.
- URHAN, Veli,(2000). Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme, Paradigma Yayınları, İstanbul.
- URHAN, Veli, (2010). Foucault, Say Yayınları, İstanbul.